

S makedonskom spisateljicom razgovarali smo u povodu Frakturina izdanja romana koji već na prvo čitanje osvaja vrsno ukomponiranim kritičkim, egzistencijalističkim i humoresknim slojevima teksta. Rijedak je, naime, u recentnoj regionalnoj literaturi slučaj usporediv s romanom koji – iako ima dodirnih točaka i s protagonistom kulturne HBO-ove serije emitirane od 1999. do 2007., iako ponire u srž balkanskog patrijarhata, te iako zadire u i egzistencijalistička pitanja pojačana pandemijskim kontekstom – pripadnike obaju spolova (uz zrno soli u glavi kao čitateljski uvjet) može gdje i kad i nasmejati; makar to bio opjevani gogoljevski smijeh, i makar taj smijeh ne bio tek nusprodukt nego i aktivni čimbenik pri pokušaju dekonstrukcije kolektivnog mentaliteta podneblja tako ustrajnog u odbijanju prijeko potrebne transformacije svijesti te savjesti, podjednako individualne i kolektivne. Razgovarajući o Toniju, koji ipak nije skopski pandan približno mu imenjak i šefa mafijaške obitelji DiMeo, nastojali smo podjednako proniknuti u sveprisutnost edipovskoga kompleksa, ali i gdje i kad, barem na prvu, teško razumljivu ulogu žena koje pristaju trpjeti. Pa ipak, makar se to iz romana teško može iščitati, generacijske mijene donose ili bi trebale donijeti civilizacijske promjene u koje je inkorporirana, kao polazišna promjena, rodno-spolna emancipacija. Doduše, uvjerenje da je promjena generacijska stvar, čime se prepuštanje promjena stihiji nameće kao razumljivo, opasnost je koju u potpunosti nisu osvijestili ni sve brojniji simptomi efekta nikad izrijekom objavljene konzervativne revolucije oko čijih bismo radikalnijih posljedica tek mogli imati posla u djelatnoj svakodnevnici. Dakako, u razgovoru se nismo zadržali tek na Skoplju, Makedoniji ili južnoslavenskom govornom prostoru – posljednjih smo godina, tek što se pandemija primirila, svjedoci zastrašujućih ratnih zvjerstava, genocida, pa i rapidnih geopolitičkih komplikacija koje podsjećaju da – ako već nismo zakoračili u treći svjetski rat – stojimo na njegovu pragu, i čudimo se: premda je upravo pandemija, o kojoj pisci iznenadujuće malo pišu, pokazala fatalnost nemoći urušenog edukativnog sustava pred apologetima neznanja, konspirativnim teorijama te, naposljetku, zapanjujućom, konformizmom motiviranom besćutnošću naspram ugroženih društvenih skupina. Katkad, kao što je u romanu ilustrirano, i onda kad konformizmom potaknuto uskraćivanje empatije za posljedice nosi stradanje naših najmilijih. Bužarovska, međutim, osim mraka vidje svijetlost – osim na ono najgore, upućuje na ono najbolje, u pandemiji primijećeno,

Bužarovska je gošća Festivala svjetske književnosti koji će se ove godine održati od 31. kolovoza do 4. rujna

što smo kao društvo bili kadri ponuditi. Optimizam također proizlazi iz uvjerenosti u navedene emancipacijske procese generirane međugeneracijskim iskustvom i solidarnošću, koliko nam se god činilo da se stvari odvijaju suviše sporo ili da, štoviše, tamna strana pobjeđuje. Neovisno o pojedinačnim pogledima na recentni društveni kontekst, ostaje kao činjenica to da je pred nama roman koji, malo je reći, zaslužuje čitateljsku priliku; uvjerenja nam da će svako razočaranje – u korist rečene ambivalencije – naposljetku izostati. Ranijim poznavateljima književnog rada ove međunarodno priznate autorice, jednako je razumljivo, uvodni pasus i nije bio potreban. Kao što svakom, makar i najpovršnijem nositelju historijskog iskustva, zveckanje oružjem ostarjelih alfa-mužjaka nije novost.

Express: Ime romana, za početak, nije istovjetno tek imenu njegova protagonista nego i plejadi likova, što, doima se, upućuje na spregu o kojoj u literaturi nije dovoljno mišljeno – onoj patrijarhata i identitetskoga gubitka. Pitanje koje iz rečenog dojma proizlazi zbog toga bi moglo glasniti: odakle uopće rašireno uvjerenje o tradiciji – koja jest patrijarhalna – kao preduvjetu očuvanja identiteta? Ili je posrijedi sprega tradicije i očuvanja identiteta kolektiva, a nauštrb individualizma?

Prvo, pozabavimo se pitanjem tradicije kao očuvanja identiteta. U Tonijevu slučaju jasno sam istaknula da nema mjesta za prepoznavanje identiteta žena jer se tradicionalno obiteljsko prezime prenosi s očeva na sinove, i to ne samo u njihovim prezimenima nego i u imenima. No imenovanjem mnogih likova varijacijama imena "Toni" više sam pokušavala istaknuti kolektivni identitet koji prevladava u patrijarhalnoj tradiciji, a koji sam predstavila kroza sve likove nalik na Tonija. Usput, američka kultura uspostavila je kolektivni identitet lika Karen – privilegirane bijele dame koja se žali na usluge u javnim prostorima. Naglašavajući Tonijevu kolektivnu karakteristiku, ciljala sam postići nešto slično (čudno, to ne postoji za muškarca). Ali da izravni odgovorim na vaše pitanje, vjerujem da paradoksalno, iako tradicija zapravo čuva patrijarhalni kolektivni identitet, to čini pod izlikom promicanja individualizma. To je zato što ljudi misle da su njihovo iskustvo i postojanje jedinstveni, pa ga pokušavaju prenijeti na svoju jednako jedinstvenu djecu, ne shvaćajući da ni na koji način nisu jedinstveni.

Express: Kako vi doživljavate balkansku "renesansu tradicionalizma" kojoj posljednjih godina svjedočimo? Možemo li joj uopće fenomenološki pristupiti kao činjenici – ili tek dojamu – autonomnom naspram djelatnog nacionalšovinizma kojem, barem u Hrvatskoj, u posljednje vrijeme svjedočimo i u medijskom prostoru, kao i na institucionalnoj razini, primjerice u parlamentu kao najvišem zakonodavnom tijelu države?

Ne mogu se osvrnuti na situaciju u Hrvatskoj zato što ne mogu prati sve što se svagdje događa, osobito s obzirom na eskalacije diljem svijeta. No čini se da je isto u cijelom zapadnom svijetu. "Renesansa tradicije", kako je nazivate, globalni je fenomen i rekla bih čak da se SAD te kultura koju promiče, kao i organizacije koje finansijski podupire, priklanjaju patrijarhalnoj ideologiji koja podržava tradiciju kao desničarski koncept (nacionalizam, šovinizam, seksizam, rasizam, vjerski fanatizam). Čini se da je to reakcija

na napredak koji je postignut u proteklom desetljeću, posebno kad su posrijedi prava žena i LGBT populacije, prvih skupina koje su patile pod Trumpovim režimom (prvo je došlo do revizije slučaja "Roe protiv Wadea", drugim riječima, dopuštanje zabrane pobačaja, uslijedio je lov na vještice protiv transrodnih osoba, a sad je vrijeme da se krene protiv imigranata i da ih pošalju u koncentracijske logore). Dakle, balkanske trendove ne vidim kao nešto neobično. Mislim da možda, zato što smo manji i imamo veći kapacitet za organizaciju društva, možemo biti čak i učinkovitiji u zaštiti prava za koja smo se borili. Pokušavam biti optimistična, znajući da povijest funkcionira u ciklusima te da ovo moramo zajedno izdržati. Ali na kraju ne mislim da se napredak koji smo postigli može poništiti. Uvjerenam sam da se žene nikad neće vratiti svojoj ulozi obiteljskih robinja.

Express: Nastavno na spregu tradicije i patrijarhata, ili patrijarhat kao prepoznatljivi i djelatni vid tradicije, zanimljivo je Tonijev odnos kako prema uspomeni na mizoginog oca Andona, tako i prema sinu, kojemu, de facto kao životni san, servira veličinu penisa (npr. kad ga pokušava nagovoriti da jede). Kako objašnjavate naznačenu općinjenost patrijarhalnog muškarca muškim spolovlom? Možemo li ići toliko daleko, makar zavrčuali neozbiljno, pa zaključiti da je mjerenje "čiji je duži" jedan od povoda za ratove, pri čemu, dakako, balkansko krvoproliće devedesetih ne predstavlja iznimku?

Opsjednutost penisom očita je u našem folkloru i, dok sam pisala roman, prikupila sam neke od tih "pjesama o penisu" koje kazuju djeca i koje su kazivane djeci, kako bih pokazala da je razgovor o penisu normaliziran u našoj kulturi, što, naravno, nikad ne bi mogla biti istina u slučaju vagine. Samo pisanje riječi "vagina" umjesto riječi "penis", ili čitajući tih riječi, rezultira time da se ljudi trznu od nelagode. Pa ipak, isti ljudi nemaju ništa protiv govorenja svojoj muškoj djeci da jedu više kako bi im penis rastao. Nisam sigurna kako to funkcionira u drugim zemljama, ali nisam to primijetila u mnogim dijelovima Europe niti u Sjevernoj Americi. Za mene, to je signal potisnutih seksualnosti, utoliko se moramo osloboditi tabua seksa kroz seksualne šale i rime. Navedeno također sugerira da obožavamo mušku seksualnost. I da, vjerujem da muškarci koriste svoj penis kao ratno oružje budući da rutinski siluju onda kad osvoje teritorij, doživljavajući žene kao vlasništvo. Zato je društvo veličinu muških penisa učinilo vrlo važnom. Ako želite poniziti muškarca, šaljite se na račun njegova penisa. To se

i danas može vidjeti u tome kako komičari vrijeđaju Trampa. Toliko se toga vrti oko veličine njegova penisa da je to sramotno. **Express:** Iako se u jednom trenutku veza spominje izrijekom – onda kad su objašnjeni inicijali kojim Toni oslovljava svog sina – od prve se stranice, najmanje zbog samog imena, daje naslutiti poveznica s kulturnom HBO-ovom serijom "Obitelj Soprano", osobito s protagonistom. U seriji, međutim, svjedočimo – doduše uglavnom neuspješnom – pokušaju balansiranja između uloge mafijaškog bossa i glave obitelji (napose uloga supruga i oca). Čini se da u ovom slučaju toga nema. Toni iz Skoplja vezan je za druge, uvjetno rečeno, kroz dvije prizme: one perpetuiranog patrijarhata i one, gdje i kad, osobito gadljive, samosažljeva. Pa ipak, ne djeluje da kod našeg Tonija postoji ikakva psihoterapeutska potreba kakvu je nastojao zadovoljiti Tony Soprano. Zašto?

Znala sam da će se takva asocijacija pojaviti kod čitatelja i ne smeta mi budući da se divim "Obitelji Soprano", seriji koju

nosti temeljenih na predrasudi, a ne na racionalnoj spoznaji? uvjetuje drugi set? Naime, za ovu ćemo priliku reći tek da se radnja romana odvija u vrijeme vrhunca pandemije koronavirusa, usred javnozdravstvenoga globalnog problema koji je izazvao na milijune smrtnih ishoda, a usprkos čemu je u javnom diskursu, čini se, umjesto glasa znanstvenog skepticizma prevladao glas sveopće konspiracije. Politički lideri na Balkanu, sve sami alfa-mužjaci kojima je nacionalistička mitologija namijenila "muda do poda", izbjegavaju svaku vezu s epidemiološkim mjerama koje su sami donosili, ostavljajući na cjedilu znanstvenike koji su javno propagirali, time pomažući sustavu, nužnost djelovanja. Kakav je uopće dominantan pogled na dano pitanje danas u Makedoniji?

Ne mislim da je način na koji je pandemija tretirana bio mnogo drukčiji u Makedoniji nego, primjerice, u Hrvatskoj. Nastavno, osjeća se kao da je pandemija bila loša epizoda našeg života koju bismo željeli potisnuti. Kad se dogodila, zbog

Društvo je veličinu muških penisa učinilo vrlo važnom. Ako želite poniziti muškarca, šaljite se na račun njegova penisa. To se i danas može vidjeti u tome kako komičari vrijeđaju Trampa. Toliko se toga vrti oko veličine njegova penisa da je to sramotno

sam gledala četiri puta. T. J. definitivno je bio aluzija na A. J.-a, ali više sam se referirala na popularnost serije i ljude poput mogeg lika Tonija, koji su pod utjecajem mačističke romantizacije nasilja. Međutim, moj Toni nije nimalo nalik na Tonija Soprana. Prije svega, moj Toni nije vođa. On je nitko i ništa, tek običan čovjek. Tony Soprano šef je mafije koji treba ići na terapiju kako bi sačuvao svoje obitelji – mafijaški i pravu. Napadajući panike, u protivnome, mogu ga učiniti slabim te dovesti do njegove propasti. Kod obojice je slično to što su u konačnici destruktivni. Uzrokuj uništenje drugih, članova svoje obitelji te, na kraju, sebe. Ali to je zato što je muževnost (auto)destruktivna, pa se odnosi na Tonije iz različitih geografskih regija i različitih društava. Naposljetku, odabrala sam ime "Toni" jer je prilično univerzalno i postoji na Balkanu u mnogo različitih varijacija, te sam se u slučaju tog imena mogla poigravati s više slobode.

Express: Možemo li govoriti o i zakonu spojenih posuda, sukladno čemu jedan set iskrivljenih vrijednosti (tj. vrijed-

svoje ekstremnosti, izvukla je najgore i najbolje iz ljudi te je bila prilično vidljiva u našoj svakodnevnici. Mnogi ljudi zapravo su zarazili svoje voljene, a neki su od njih i umrli. Zamislite život s tim teretom! Sjećam se kako sam u to vrijeme pomislila da je to tako nevjerojatna epizoda u čovječanstvu kojoj svjedočim te da će sigurno svi pisci htjeti pisati o tome, svi filmšti htjet će snimati filmove o tome. To me pomalo brinulo kad sam počela pisati o Toniju budući da sam vjerovala kako bi kontekst mogao biti potrošen do trenutka u kojem roman izađe. Međutim, čini se da su ljudi potisnuli pandemiju, baš kao i druge traume, te da zapravo nije mnogo literature napisano o tome. Znamo da u životu i u književnosti politička ili društvena kriza mogu pobuditi ili pogoršati onu intimnu, zbog čega sam odlučila smjestiti Tonija u tu posebnu, golemu krizu našeg vremena. Međutim, kriza muškog zdravlja i nemar s kojim se muškarci odnose prema vlastitom tijelu i psihi nisu samo pandemijska karakteristika.

Nastavak na sljedećoj stranici →